

A Critical Examination of the Harmonization of Self-Interest and the Realization of Public Good: Insights from Allama Tabatabai's Thought

Mehdi Razm-Ahang¹

1. Faculty Member, Research Center affiliated with the Islamic Consultative Assembly, Tehran, Iran.

mehdi.razm@gmail.com

Received: 2024/06/05; Accepted: 2025/04/19

Extended Abstract

Background and Significance of the Study: The debate on the relationship between self-interest and public good has been a longstanding concern in the history of economics and social sciences. From the mercantilist era to modern economists, a pendulum-like oscillation has persisted between two dominant perspectives: those who argue that pursuing self-interest naturally leads to public good (e.g., Adam Smith and proponents of laissez-faire) and those who emphasize the conflict between the two, advocating state intervention to regulate this relationship (e.g., John Stuart Mill, Arthur Pigou, and John Maynard Keynes). This pendulum movement reflects a lack of consensus in the field, and contemporary economic and social crises—such as the 2008 financial crisis—demonstrate that previous responses to this question have been inadequate. Thus, this study revisits the issue by introducing a novel perspective, particularly drawing on the thought of Allama Tabatabai: (Muhammad Husayn Tabataba'i was an Iranian scholar, theorist, philosopher and one of the most prominent thinkers of modern Shia Islam.)

Literature Review

1. Early Perspectives

- **Mercantilists:** They believed that freely pursued self-interest conflicts with public interest, necessitating extensive state intervention. This view was rooted in Greek and Scholastic thought, which regarded self-interest as potentially destructive.
- **Physiocrats:** Introducing the concept of "natural law," the Physiocrats opposed mercantilism. Though often associated with laissez-faire, they advocated state intervention in agriculture, which they considered the only productive sector.

Research Institute of
Hawzah and University

Journal of Economic Essays; an Islamic Approach (JEE)

Journal homepage: <https://jee.rihu.ac.ir/>

Original Article

- **Adam Smith:** Smith legitimized the pursuit of self-interest in economics through the "invisible hand," arguing that such behavior unintentionally promotes public good. His innovation lay not in emphasizing self-interest but in reconciling it with public good without requiring conscious intent.
- **Liberalism:** From the 17th to 19th centuries, liberalism emphasized individual freedom in pursuing self-interest, asserting that markets, through competition and equal access, could maximize societal welfare, leading to the idea of minimal state intervention (*laissez-faire*).

2. Critical Perspectives

- **John Stuart Mill:** Adopting a utilitarian approach, Mill challenged the universality of *laissez-faire*, identifying three scenarios where self-interest does not align with public good: spillover effects, individuals' inability to discern their true interests, and information asymmetry (e.g., in labor-employer relations).
- **Henry Sidgwick:** He also highlighted the divergence between private and public interests, advocating state intervention in specific cases.
- **Alfred Marshall:** Analyzing varying returns in industries, Marshall proposed protective policies for increasing-return industries and restrictive measures for decreasing-return ones.
- **Arthur Pigou:** Pigou emphasized "market failure," presenting cases where self-interest and public good diverge. Unlike his predecessors, he dismissed skepticism toward government, recommending state intervention to address inefficiencies.
- **John Maynard Keynes:** In *The End of Laissez-Faire*, Keynes rejected natural liberty as the basis of economic behavior, confining it to philosophical and political domains, and attributed the assumption of harmony between self-interest and public good to economists' oversimplification.

3. Contemporary Perspectives

- **Ronald Coase:** Emphasizing property rights and negligible transaction costs, he argued that private actors could manage externalities without state intervention.
- **Public Choice Theory (Buchanan & Tullock):** Assuming self-interested behavior in public institutions, this school equated government inefficiency with market failure, rejecting state intervention as a definitive solution.
- **Behavioral Economics (Kahneman & Thaler):** Challenging the rational-agent assumption, this field demonstrated that individuals do not always act selfishly, as social and ethical considerations influence behavior.
- **Neuroeconomics:** Examining neural and emotional processes, it linked the complex relationship between self-interest and public good to the nature of choices (short-term vs. long-term).

Theoretical Framework: This study analyzed the issue based on three principles derived from Allama Tabatabai's thought:

1. **The Principle of Need:** Humans are inherently needy, with needs evolving from traditional (food, clothing, shelter) to modern (digital communication, advanced healthcare, innovative payment systems). These needs necessitate social interaction, as individuals cannot fulfill them alone.
2. **The Principle of Mutual Employment:** Tabatabai argues that fulfilling needs requires "mutual employment," where individuals engage others to meet their needs while serving others in return. This principle underpins social formation, though unregulated cooperation may lead to conflict and exploitation.

Research Institute of
Hawzah and University

Journal of Economic Essays; an Islamic Approach (JEE)

Journal homepage: <https://jee.rihu.ac.ir/>

Original Article

3. The Principle of Conflict in Resource Utilization: Human efforts to fulfill needs through nature and society inevitably entail conflicts due to resource scarcity and unlimited desires, manifesting in disputes ranging from minor (e.g., land ownership) to major (e.g., wars over oil).

Analysis and Alternative Perspective: Critiquing two strategic errors in traditional approaches, this study proposed an alternative view:

1. Error of Universal Generalization: Many thinkers have sought a universal relationship between self-interest and public good, overlooking contextual complexities. Even limited exceptions (e.g., Mill's cases) fail to rectify this overgeneralization.

2. Error of Imprecise Classification: Conventional economic categorization of goods (based on rivalry and excludability) into private, public, common-pool, and club goods ignores substantive differences. For instance, can fishing lakes and oil reserves be managed similarly?

The alternative perspective, inspired by Tabatabai, posits that the relationship between self-interest and public good is **attribute-dependent**, requiring case-by-case analysis based on three criteria:

≠ **Key Actors:** Who is involved in producing, distributing, or consuming the good?

≠ **Scope of Self-Interest:** To what extent can self-interest be pursued under full freedom?

≠ **Extent of Impact:** How far do self-interested actions affect others or society?

This analysis suggests that resource management mechanisms should operate along a fuzzy spectrum (from complete freedom to maximal state intervention), tailored to each good's specific attributes.

Conclusion: The alternative approach, rooted in Tabatabai's principles of need, mutual employment, and conflict, advocates a **case-specific** examination of the self-interest–public good relationship. This challenges traditional generalizations and conventional goods classifications. The policy implication is designing resource allocation mechanisms based on each sector's unique nature—from market freedom for certain goods to state regulation for sensitive resources—thereby reducing conflicts and fostering equitable public good realization.

Keywords: Self-Interest, Collective Well-Being, Society, Goods, Services.

JEL classification: B13, B30, D70, P51, Z13.

Cite this article: Mehdi Razmahang. (2025), "A Critical Examination of the Harmonization of Self-Interest and the Realization of Public Good: Insights from Allama Tabatabai's Thought", Journal of Economic Essays; an Islamic Approach, 22(45): 113-130.

Research Institute of
Hawzah and University

جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی

Journal homepage: <https://iee.rihu.ac.ir/>

نوع مقاله: پژوهشی

نگاهی انتقادی به هماهنگ‌پنداری جستجوی نفع شخصی و تحقق خیر جمعی با بهره‌گیری از آراء علامه طباطبایی

مهدی رزم‌آهنگ^۱

۱. عضو هیئت علمی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، تهران، ایران.

mehdi.razm@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۱۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۳۰

چکیده گسترده

پیشینه و اهمیت موضوع: بحث درباره رابطه نفع شخصی و خیر جمعی یکی از دغدغه‌های دیرینه در تاریخ دانش اقتصاد و علوم اجتماعی بوده است. از دوران مرکانتیلیست‌ها تا اقتصاددانان مدرن، شاهد نوساناتی پاندولی میان دو دیدگاه اصلی هستیم: گروهی که معتقدند پیگیری نفع شخصی به‌طور طبیعی به خیر جمعی منجر می‌شود (مانند آدام اسمیت و طرفداران لسه‌فر)، و گروهی که بر تعارض میان این دو تأکید کرده و مداخله دولت را برای تنظیم این رابطه ضروری می‌دانند (مانند جان استوارت میل، آرتور پیگو، و جان مینارد کینز). این حرکت پاندولی نشان‌دهنده فقدان اجماع در این حوزه است و بحران‌های اقتصادی و اجتماعی معاصر، نظیر بحران مالی ۲۰۰۸، مؤید این ادعاست که پاسخ‌های پیشین به این سؤال کارآمدی لازم را نداشته‌اند. از این رو، پژوهش حاضر با هدف بازنگری این موضوع و ارائه زاویه دیدی جدید، به‌ویژه با بهره‌گیری از آراء علامه طباطبایی، به این مناقشه ورود کرده است.

مروری بر ادبیات موضوع

۱. دیدگاه‌های متقدمین

– مرکانتیلیست‌ها: این گروه معتقد بودند که نفع شخصی، اگر آزادانه دنبال شود، در تضاد با منافع عمومی قرار می‌گیرد و بنابراین مداخله گسترده دولت ضروری است. این دیدگاه ریشه در نگاه‌های یونانی و مدرسی داشت که نفع شخصی را بالقوه مخرب می‌دانستند.

– فیزیوکرات‌ها: با معرفی مفهوم «قانون طبیعت»، فیزیوکرات‌ها به مقابله با مرکانتیلیسم پرداختند. اگرچه گاهی به‌عنوان حامیان لسه‌فر شناخته می‌شوند، اما در حوزه کشاورزی (که آن را تنها بخش مولد می‌دانستند) مداخله دولت را توصیه می‌کردند.

– آدام اسمیت: اسمیت با معرفی مفهوم «دست نامرئی»، پیگیری نفع شخصی در حوزه اقتصادی را مشروع دانست و معتقد بود که این رفتار به‌طور ناخواسته به خیر جمعی منجر می‌شود. نوآوری اسمیت نه در تأکید بر نفع شخصی، بلکه در آشتی دادن آن با خیر جمعی بدون نیاز به قصد آگاهانه بود.

– لیبرالیسم: در قرن‌های ۱۷ تا ۱۹، لیبرالیسم بر آزادی فردی در پیگیری نفع شخصی تأکید کرد و معتقد بود که بازار، از طریق رقابت و دسترسی برابر، می‌تواند حداکثر رفاه را برای جامعه به ارمغان آورد. این دیدگاه به ایده مداخله حداقلی دولت (لسه‌فر) منجر شد.

۲. دیدگاه‌های منتقدان

– جان استوارت میل: میل با رویکرد فایده‌گرایانه، جهان‌شمولی لسه‌فر را به چالش کشید و سه موقعیت را شناسایی کرد که در آنها نفع شخصی با خیر جمعی هم‌راستا نیست: اثرات سرریز رفتارها، ناتوانی افراد در تشخیص نفع واقعی خود، و عدم تقارن اطلاعات (مثلاً در روابط کارگر – کارفرما).

Research Institute of
Hawzah and University

جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی

Journal homepage: <https://jee.rihu.ac.ir/>

نوع مقاله: پژوهشی

– هنری سیجویک: او نیز بر وجود واگرایی میان منافع فردی و عمومی تأکید کرد و مداخله دولت را در شرایط خاص ضروری دانست.
– آلفرد مارشال: مارشال با تحلیل بازدهی‌های مختلف در صنایع، سیاست‌های حمایتی برای صنایع با بازدهی فزاینده و محدودکننده برای صنایع با بازدهی کاهنده را پیشنهاد کرد.
– آرتور پیگو: پیگو مفهوم «شکست بازار» را پررنگ کرد و مصادیقی از عدم همسویی نفع شخصی و خیر جمعی را معرفی نمود. او برخلاف پیشینیان، بدبینی به دولت را کنار گذاشت و مداخله دولت را برای رفع این ناکارآمدی‌ها توصیه کرد.
– جان مینارد کینز: او در مقاله «پایان لسه‌فر»، آزادی طبیعی را به عنوان مبنای رفتار اقتصادی رد کرد و آن را به حوزه‌های فلسفی و سیاسی محدود دانست. او پذیرش همسویی نفع شخصی و خیر جمعی را نتیجه ساده‌انگاری اقتصاددانان دانست.

۳. دیدگاه‌های متأخر

– رونالد کوز: وی با تأکید بر حقوق مالکیت و هزینه‌های مبادله ناچیز، معتقد بود که کنشگران خصوصی می‌توانند بدون مداخله دولت، اثرات خارجی را مدیریت کنند.
– مکتب انتخاب عمومی (یوکانان و تولاک): این مکتب با فرض رفتار مبتنی بر نفع شخصی در نهادهای عمومی، ناکارآمدی دولت را مشابه بازار دانست و مداخله دولت را راه حل قطعی برای تعارض نفع شخصی و خیر جمعی ندانست.
– اقتصاد رفتاری (کانمن و تیبلر): این حوزه با به چالش کشیدن فرض انسان عقلایی، نشان داد که افراد همیشه به صورت خودخواهانه عمل نمی‌کنند و ملاحظات اجتماعی و اخلاقی در رفتار آنها نقش دارد.
– اقتصاد نورونی: این حوزه با بررسی فرایندهای عصبی و احساسی، رابطه پیچیده میان نفع شخصی و خیر جمعی را وابسته به نوع انتخاب (کوتاه مدت یا بلندمدت) دانست.

مبنای نظری پژوهش: پژوهش با تکیه بر سه اصل نظری برگرفته از آراء علامه طباطبایی به تحلیل موضوع پرداخته است:

۱. اصل نیاز: انسان موجودی نیازمند است که نیازهایش از دوران سستی (خوراک، پوشاک، سرپناه) به نیازهای مدرن (ارتباطات دیجیتال، درمان‌های پیشرفته، ابزارهای پرداخت نوین) تکامل یافته است. این نیازها مستلزم تعامل با دیگران است؛ زیرا انسان به تنهایی قادر به رفع همه نیازهای خود نیست.
۲. اصل استخدام: علامه طباطبایی معتقد است که رفع نیازهای انسان نیازمند «استخدام طرفینی» است؛ به گونه‌ای که هر فرد برای رفع نیاز خود، دیگران را به خدمت می‌گیرد و خود نیز در خدمت دیگران قرار می‌گیرد. این اصل، منشأ تشکیل اجتماع است؛ زیرا انسان برای تأمین منافع خود به همکاری با دیگران نیاز دارد. با وجود این، این همکاری می‌تواند به تعارض و استثمار منجر شود، اگر به درستی تنظیم نشود.
۳. اصل تعارض در بهره‌مندی از مواهب: تلاش انسان برای رفع نیازهایش از طریق طبیعت و هموعان، همواره با سطحی از تعارض منافع همراه است. این تعارض ناشی از محدودیت منابع و خواسته‌های نامحدود انسان است و در تاریخ و جغرافیا به شکل تنش‌های کوچک (مانند اختلاف بر سر مالکیت زمین) تا بزرگ (جنگ بر سر منابع نفت) قابل مشاهده است.

تحلیل و دیدگاه بدیل: پژوهش با نقد دو خطای راهبردی در رویکردهای سنتی به رابطه نفع شخصی و خیر جمعی، دیدگاه بدیلی ارائه می‌دهد:
خطای اول: کلی‌نگری جهان‌شمول: بسیاری از اندیشمندان تلاش کرده‌اند رابطه‌ای کلی میان نفع شخصی و خیر جمعی برای همه کالاهای و خدمات برقرار کنند. این رویکرد، پیچیدگی‌های خاص هر حوزه را نادیده می‌گیرد؛ حتی استثنائات محدود (مانند موارد مطرح شده توسط میل) این کلی‌نگری را اصلاح نمی‌کند.

خطای دوم: دسته‌بندی نادقیق مواهب: دسته‌بندی متعارف کالاها در اقتصاد (براساس رقابت‌پذیری و استثنای‌پذیری) به چهار گروه کالاهای خصوصی، عمومی، منابع مشاع، و انحصارهای طبیعی، جزئیات و تفاوت‌های ماهوی میان مواهب را نادیده می‌گیرد. برای مثال، آیا می‌توان منابع مشاع مانند دریاچه برای ماهیگیری و منابع نفت و گاز را با یک سازوکار مشابه مدیریت کرد؟

دیدگاه بدیل پژوهش، که با الهام از آراء علامه طباطبایی شکل گرفته، این است که رابطه نفع شخصی و خیر جمعی صفت‌پذیر است؛ به این معنا که باید برای هر کالا، خدمت، یا موهبت به صورت جداگانه بررسی شود. این بررسی نیازمند شناسایی سه ویژگی است:

– کنشگران اصلی: چه کسانی در تولید، توزیع، یا مصرف این موهبت دخیل‌اند؟

– محدوده اعمال نفع شخصی: تا چه حد می‌توان نفع شخصی را در شرایط آزادی کامل دنبال کرد؟

– گستردگی اثر نفع شخصی: پیامدهای رفتار مبتنی بر نفع شخصی تا چه حد بر دیگران یا جامعه اثر می‌گذارد؟

این تحلیل نشان می‌دهد که سازوکارهای مدیریت مواهب باید در یک طیف فازی (از آزادی کامل تا مداخله حداکثری دولت) جای گیرند، بسته به ویژگی‌های خاص هر موهبت.

Research Institute of
Hawzah and University

جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی

Journal homepage: <https://jee.rihu.ac.ir/>

نوع مقاله: پژوهشی

نتیجه گیری: رویکرد بدیل پژوهش، که ریشه در اصول نیاز، استخدام، و تعارض منافع علامه طباطبایی دارد، بر این تأکید می‌کند که رابطه نفع شخصی و خیر جمعی باید به صورت موردی و با توجه به ویژگی‌های هر موهبت بررسی شود. این دیدگاه نه تنها کلی‌نگری‌های سنتی را به چالش می‌کشد، بلکه دسته‌بندی‌های متعارف کالاها را نیز ناکافی می‌داند. دلالت سیاستی این پژوهش، طراحی سازوکارهای تخصیص منابع مبتنی بر ماهیت خاص هر حوزه است؛ از آزادی بازار برای برخی کالاها تا تنظیم‌گری دولتی برای مواهب حساس‌تر. این رویکرد می‌تواند به کاهش تعارضات منافع و تحقق عادلانه‌تر خیر جمعی کمک کند.

واژگان کلیدی: نفع شخصی، خیر جمعی، جامعه، کالا، خدمت.

طبقه‌بندی JEL: Z13, P51, D70, B30, B13, Z13

استناد: مهدی رزم‌آهنگ (۱۴۰۴)، «نگاهی انتقادی به هماهنگ‌پنداری جستجوی نفع شخصی و تحقق خیر جمعی با بهره‌گیری از آراء علامه طباطبایی (ره)»، مجله جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی، ۲۲(۴۵): ۱۱۳-۱۳۰.

۱. مقدمه

بحث در باب نسبت نفع شخصی و خیر جمعی و همچنین نظریه‌پردازی در باب سطح بایسته مداخله دولت در اقتصاد برای جلوگیری از ضرر رفتار مبتنی بر نفع شخصی به نفع سایر آحاد جامعه و چه‌بسا کلیت جامعه، در سده‌های اخیر، به‌صورت گسترده در تتبعات اندیشمندان حوزه علوم اجتماعی و به‌طور خاص اقتصاد قابل‌رهگیری است؛ در گستره تاریخ دانش اقتصادی، یک حرکت پاندولی بین دو سر طیف قابل‌مشاهده است؛ در یک دوره تاریخی، اندیشه «آزادگذاری نفع شخصی برای تحقق خیر جمعی» حکمفرما بوده و در دوره دیگر، نگاه «محدودکردن نفع شخصی و جلوگیری از ضربه رفتارهای مبتنی بر نفع شخصی به خیر جمعی از طریق مداخله دولت» غالب بوده است. این امر نشان می‌دهد که در قرون اخیر، بحث در باب نفع شخصی و خیر جمعی و نسبت این دو با یکدیگر، یکی از دغدغه‌ها و مشغولیت‌های ذهنی اندیشمندان علوم اجتماعی بوده است؛ بنابراین مطرح‌کردن این بحث در این پژوهش، به‌مثابه بیرون‌کشیدن یک مناقشه کهنه و حل‌شده از صفحات تاریخ نیست؛ بلکه به‌مثابه زنده کردن سؤالی «به‌دفعات بسیار پاسخ داده شده» است که در شرایط حاضر و به فراخور تحولات اجتماعی، اقتصادی و چه‌بسا تکنولوژیکی، مجدداً باید پاسخی مناسب برای آن پیدا کرد. بروز بحران‌های اقتصادی و مالی در کشورهای مختلف مؤیدی بر این ادعاست که پاسخ‌های ارائه‌شده به سؤال همسویی یا عدم همسویی نفع شخصی و خیر جمعی و به‌تبع سازوکارهای طراحی‌شده از سوی اندیشمندان در پاسخ به آن سؤال، وجاهت و کارآمدی لازم را نداشته و ضروری است زاویه نگاه دیگری به موضوع نفع شخصی و خیر جمعی در دستور کار قرار گیرد.

سؤال مشخص پژوهش حاضر آن است که آیا اساساً می‌توان رابطه‌ای جهان‌شمول میان «نفع شخصی و خیر جمعی» برقرار کرد. برای پاسخ به این پرسش از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. بررسی‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که اندیشمندان متقدم تلاش کرده‌اند رابطه‌ای جهان‌شمول و کلی در مورد نسبت نفع شخصی و خیر جمعی ارائه کنند و اندیشمندان متأخر نیز در زیرشاخه دانش بخش عمومی، بدون ارجاع مستقیم به مفاهیمی نظیر نفع شخصی و خیر جمعی، یک دسته‌بندی کلی از موهبت‌ها ارائه کرده‌اند. نوآوری پژوهش حاضر آن است که بیان می‌کند رابطه میان نفع شخصی و خیر جمعی، نه یک رابطه کلی و جهان‌شمول، بلکه رابطه‌ای فازی است و به تناسب هر موهبت یا دسته‌ای از موهبت‌های خاص، این رابطه و نسبت باید مورد بررسی و اظهارنظر قرار گیرد. همچنین، این پژوهش، دسته‌بندی مندرج در زیرشاخه دانش بخش عمومی از موهبت‌ها را نقد و بیان می‌کند این دسته‌بندی، توضیح‌دهندگی، روایی و شایستگی لازم را ندارد. توالی مباحث پژوهش حاضر به شرح زیر است: در بخش اول، ادبیات موضوعی پیرامون نسبت و رابطه بین «نفع شخصی و خیر جمعی» بررسی شده است. در این بخش با هدف بررسی پیشینه پژوهش، توضیح داده شده است که اندیشمندان متعددی در گستره تاریخ دانش اقتصاد در مورد نسبت و رابطه بین این دو مفهوم اندیشه‌ورزی کرده‌اند. در بخش سوم، پیشینه پژوهش با تأکید بر مطالعات متأخر بررسی شده است. در بخش چهارم مبانی نظری پژوهش معرفی و زیربنایی برای بخش پنجم یعنی نگاه بدیل به رابطه میان نفع شخصی و خیر جمعی مهیا شده است؛ در نهایت در بخش آخر، مفاد پژوهش جمع‌بندی شده و نتیجه‌گیری ارائه شده است.

۲. ادبیات موضوع

اندیشمندان متعددی در گستره تاریخ دانش اقتصاد در مورد نسبت و رابطه بین دو مفهوم «نفع شخصی» و «خیر جمعی» اندیشه‌ورزی کرده‌اند. در این قسمت به‌اجمال، مروری بر پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه خواهیم داشت.

۱-۲. انگاره همسویی نفع شخصی و خیر جمعی در آرای متقدمین

بحث در باب نسبت نفع شخصی و خیر جمعی را می‌توان از آرای اندیشمندان دوران یونان باستان آغاز کرد؛ اما با توجه به ضرورت رعایت اختصار، بحث را از دوران مرکانتیلیست‌ها آغاز می‌کنیم. دکترین مرکانتیلیستی بر پایه افزایش رشد اقتصادی و تحکیم قدرت حاکمیت ملی بنا نهاده شد. ابزار دستیابی به این اهداف نیز، انباشت گسترده شمش‌های طلا و نقره تعیین شد که این مهم از طریق مازاد تراز تجاری میسر می‌شد؛ تفکرات زیربنایی مرکانتیلیستی اگرچه تا حد زیادی تهی از اصول اخلاقی بود، اما در نحوه نگاه به نفع شخصی، می‌توان رگه‌هایی از

نگاه‌های اندیشمندان یونانی و مدرسی را در آن ردیابی کرد؛ به گونه‌ای که در نگاه آنها، چنانچه به نفع شخصی، اجازه فعالیت آزادانه داده شود، در مسیری **خلاف جهت منافع عموم جامعه** حرکت خواهد کرد (مادما، ۲۰۰۹، ص ۱۱) و در نتیجه در نگاه آنها مداخله‌های گسترده دولت در جهت جلوگیری و مقابله با گرایش‌های مخرب منبعث از نفع شخصی ضروری می‌نمود.

مداخله‌گرایی گسترده مرکانتیلیست‌ها و مقررات‌گذاری حداکثری آنها در حوزه‌های مختلف اقتصاد با هدف توسعه تولید کالا، در قرن هجدهم میلادی مورد انتقاد جدی قرار گرفت. فیزیوکراسی با بهره‌گیری از کلیدواژه «قانون طبیعت» و تسری دادن یافته‌های علوم طبیعی نظیر طبابت به علوم اجتماعی، با اصول و توصیه‌های تفکر مرکانتیلیستی به مقابله پرداخت. همچنین، بر پایه نگاه خاص به طبیعت، تولید کالا، عقیم شمرده شد و تنها حوزه کشاورزی، واجد محصول خالص (بیشتر بودن ستانده نسبت به داده) تلقی شد. مادما (۲۰۰۹) معتقد است که با وجود نگاه غالب مبنی بر اینکه فیزیوکرات‌ها، معتقد به انگاره لسه‌فر و عدم مداخله دولت و مقررات‌گذاری‌های آن در اقتصاد و به‌طور کلی مدافع پیگیری مطلق نفع شخصی بودند. آنها مداخله‌گرایی دولت در حوزه کشاورزی (حوزه‌ای که در نگاه آنها دارای محصول خالص بود) را به‌طور جد توصیه می‌کردند (مادما، ۲۰۰۹، ص ۱۷).

در ادامه، اسمیت، پیگیری نفع شخصی در عرصه محض اقتصادی را وجاهت بخشید. عبارت «دست نامرئی» که در کتاب ثروت ملل توسط اسمیت به کار برده شده است، متضمن همسویی **ناخواسته یا نادانسته** منافع شخصی و خیر جمعی است. جمله معروف اسمیت که تا به حال به کرات مورد استناد قرار گرفته و همسویی پیگیری نفع شخصی و خیر جمعی را رهنمون می‌شود، عبارت است از: «اگر ما می‌توانیم روی داشتن شام شب‌مان حساب کنیم، دلیلش خیرخواهی قصاب و آجوفروش و نانوا نیست؛ بلکه توجهی است که آنها به منافع خودشان دارند. ما مخاطب انسان دوستی آنها نیستیم؛ بلکه مخاطب خوددوستی آنانیم و هیچ‌گاه سخن ما با آنها درباره نیازهای خودمان نیست؛ بلکه درباره منافع آنهاست» (اسمیت، ۱۷۷۶ (۱۹۷۷)، ص ۲۶-۲۷).

آنچه اسمیت را از متقدمین خود متمایز می‌کند، معرفی «نفع شخصی به‌عنوان سائق حاکم بر رفتار انسان» نیست؛ چه اینکه پیشینیان اسمیت چنین اظهارنظری کرده بودند؛ بلکه نوآوری اسمیت، آشتی دادن دو مفهوم «نفع شخصی» و «خیر جمعی» و تطابق این دو بدون اراده پیشینی است: «هر فرد دائماً در تلاش است تا بهترین راه و روش به‌کارگیری سرمایه خود را پیدا کند. این انتخاب قطعاً در جهت منفعت شخصی او انجام می‌شود و فرد منفعت جامعه را در تصمیم خود منظور نمی‌کند؛ اما تلاش در جهت منفعت شخصی، به‌صورت طبیعی و الزامی، وی را به سمت انتخابی سوق می‌دهد که در جهت منافع جامعه نیز هست» (اسمیت، ۱۷۷۶ (۱۹۷۷)، ص ۵۹۰).

خط فکری دیگری که از قرن هفدهم میلادی آغاز شد، در قرن هجدهم گسترش یافت و در قرن نوزدهم جایگاه خود را در میان اندیشمندان باز کرد، **لیبرالیسم** بود. کارکرد مقوله «آزادی» در عرصه اقتصادی این‌گونه تعریف شد: چنانچه قواعد بازی به‌گونه‌ای چیده شود که بشر در جستجوی منافع خود آزاد گذاشته شود، صحنه برای عملکرد بازار فراهم می‌شود؛ بازار نیز از طریق فراهم آوردن حق دسترسی برابر و مشارکت منافع رقابتی و البته واگرا، شرایطی را فراهم خواهد آورد که نام آن را **حداکثر رفاه برای همه** می‌نامیم. مبتنی بر همین نگاه، ایده مداخله حداقلی دولت در اقتصاد و بازار شکل گرفت (دِرندورف، ۲۰۰۸، ص ۲-۴).

ایده مداخله حداقلی دولت در اقتصاد و بازار را می‌توان با عبارت لسه‌فر توضیح داد. این عبارت نخستین بار، اواخر قرن هفدهم یا اوایل قرن هجدهم توسط گورنی ابداع شد و فهم از این عبارت نیز در گستره تاریخ، دائماً دستخوش تغییر و تحول شده است. اندیشمندان معتقد به این انگاره بر این باور بودند که نیروهای غیرشخصی بازار که براساس نظام آزادی طبیعی فعالیت می‌کنند منافع کنشگران را به بهترین وجه هماهنگ کرده و حداقل این است که می‌توان گفت که این سیستم به نسبت هر سیستم دیگر، کارآمدتر و مؤثرتر عمل خواهد کرد و در این فضا مهم‌ترین کارکرد دولت، تأسیس و اجرای سیستمی از قوانین است که از یک‌طرف، آحادی از جامعه را کنترل و محدود کرده و از طرف دیگر، دیگران را در رفتار خود آزاد گذاشته به‌گونه‌ای که حرکت افراد جامعه بر مدار نفع شخصی به بیشترین رضایت و شادی منجر شود (بکهاوس و مادما، ۲۰۰۸، ص ۲-۳).

۲-۲. تبیین نگاه منتقدان به انگاره همسویی نفع شخصی و خیر جمعی

در این قسمت، مجموعه‌ای از دیدگاه‌های اقتصادی در مورد عدم همسویی نفع شخصی و خیر جمعی آورده شده است. طبیعی است که در این باب، در مقام بیان یک روند تاریخی نیستیم؛ بلکه به مجموعه‌ای از گزاره‌های مرتبط اشاره خواهیم کرد.

۲-۲-۱. تخطئه حداقلی و حداکثری انگاره لسه‌فر

جان استوارت میل یکی از نخستین اندیشمندانی بود که جهان‌شمولی انگاره لسه‌فر را به واسطه نگاه فایده‌گرایی به چالش کشید. وی در کتاب معروف خود مجموعه گسترده‌ای از مواضع را معرفی می‌کند که در آنها، نظام مبتنی بر آزادی طبیعی و پیگیری نفع شخصی نمی‌تواند بهترین پیامد را برای کلیت جامعه محقق کند. وی معتقد است که در سه موضع، این عدم هم‌راستایی آزادی طبیعی (که مجال را برای پیگیری نفع شخصی باز می‌کند) و خیر جمعی محقق می‌شود:

(الف) زمانی که اعمال افراد، اثرات سرریز بر روی دیگران دارد (میل، ۱۸۷۱ (۱۹۰۹)، ص ۹۴۳)؛

(ب) زمانی که افراد ظرفیت شناخت درست نفع شخصی خود و همچنین ظرفیت قضاوت صحیح در مورد پیامدهای رفتار خود بر دیگران و جامعه را نداشته باشند (همان، ص ۹۵۴-۹۷۹)؛

(ج) زمانی که پدیده کارگر - کارفرما و بحث عدم تقارن اطلاعات رخ می‌دهد (بکهاوس و مادما، ۲۰۰۸، ص ۴۱). میل در این مواضع، مداخله دولت را با شروط سخت‌گیرانه‌ای توصیه می‌کند. نوع نگاه میل به دولت و مداخله آن مبهم است؛ اما می‌توان گفت که وی نیز مانند اسمیت به دولت و عملکرد آن بدبین است (مادما، ۲۰۰۹، ص ۴۱). همچنین، اندیشمندانی نظیر رابرت لو و استنلی ویلیام جوونز نیز در تتبعات خویش، بر پایه منطق فایده‌گرایی، مداخله دولت را در موضوعی تجویز کرده‌اند (بکهاوس و مادما، ۲۰۰۸، ص ۴).

هنری سیجویک (۱۸۳۸-۱۹۰۰)، اقتصاددان و فیلسوف فایده‌گرای انگلیسی، معتقد است که در موضوعی، بین منافع فردی و منافع عمومی واگرایی وجود دارد و مداخله دولت و ایجاد محدودیت علیه بعضی آزادی‌های فردی اجتناب‌ناپذیر است. یکی از آنها، مواردی است که به دلیل وجود شرایط خاص، حرکت آحاد جامعه بر مدار لسه‌فر منجر به حداکثرسازی ثروت جامعه نمی‌شود (سیجویک، ۱۹۰۱، ص ۴۰۲-۳).

آلفرد مارشال (۱۸۴۲-۱۹۲۴) پس از وارد کردن ابزار تحلیلی مازاد مصرف‌کننده در بحث‌هایی نظیر سیاست‌های مالیاتی، انحصار و از همه مهم‌تر تحلیل‌های مربوط به عرضه و تقاضا در شرایط بازدهی ثابت، فزاینده و کاهنده نسبت به مقیاس، یک ایده چالش‌برانگیز مطرح کرد؛ اینکه رفاه اقتصادی را می‌توان از طریق سیاست‌های حمایت‌کننده از صنایع دارای بازدهی فزاینده و سیاست‌های محدودکننده نسبت به صنایع دارای بازدهی کاهنده، افزایش داد (ویتاکر، ۱۹۷۵، ص ۲۳۲).

آرتور پیگو (۱۸۷۷-۱۹۵۹) نیز همانند استاد خویش، مارشال، انگاره لسه‌فر را زیر سؤال برد و مصادیق متعددی از شکست همسویی نفع شخصی و خیر جمعی (شکست بازار) معرفی کرد. «هیچ‌یک از طرفداران ایده لسه‌فر، آرزو نمی‌کنند که دولت هیچ فعالیتی در مورد زندگی اقتصادی انجام ندهد. حتی سینه‌چاک‌ترین حامیان هارمونی اقتصادی (همسویی نفع شخصی و خیر جمعی) که مشحون از اندیشه آزادگذاری انسان در جستجوی نفع شخصی خویش هستند معتقدند که این هارمونی تنها زمانی محقق می‌شود که دزدی توسط قانون ممنوع شود، از حيله‌گری جلوگیری شود و قراردادهای منعقد شده بین آحاد جامعه محترم شمرده شده و اجرا شوند» (پیگو، ۱۹۳۵؛ به نقل از مادما، ۲۰۰۹، ص ۶۵).

کینز در مقاله خود تحت عنوان «پایان لسه‌فر»، مبنای «آزادی طبیعی» را به‌عنوان زیربنای رفتار در حوزه اقتصادی نمی‌پذیرد و معتقد است این اصل صرفاً در حوزه فلسفی و سیاسی کاربرد دارد. کینز معتقد است که پذیرفتگی عمومی ایده و فرض هارمونی ذاتی بین «نفع شخصی و خیر جمعی» در میان اقتصاددانان ناشی از انطباق آن با عالم واقع نیست؛ بلکه نتیجه ساده‌انگاری و گرایش آنها به پذیرش فروض متقدمین است (کینز، ۲۰۱۰ (۱۹۲۶)، ص ۶-۱۰).

۲-۲-۲. مواضع شکست بازار

اگرچه زیربنای تئوریک ایده شکست بازار، در تتبعات اندیشمندانی نظیر میل، سجویک، مارشال و... قابل ردیابی است، اما مشخصاً این کلیدواژه به صورت گسترده توسط پیگو به کار برده شد. وی بر این باور است که به کارگیری نفع شخصی به طور کلی سودمند است؛ نه از جهت تطابق طبیعی و قهری نفع شخصی و خیر جمعی بلکه از این جهت که نهادهای انسانی به گونه‌ای طراحی می‌شوند که نفع شخصی، انسان‌ها را مجبور می‌کند در جهت خیر جمعی حرکت کند؛ اما با وجود تمامی تلاش‌ها برای ساخت چنین نهادهایی به منظور کانالیزه کردن نفع شخصی انسان‌ها به سمت خیر جمعی، باز هم مصادیق متعددی از شکست و نقص مشاهده می‌شود (پیگو، ۱۹۳۲ (۲۰۱۷)، ص ۱۳۱). پیگو برخلاف پیشینیان خود، تا حد زیادی، بدبینی در مورد دولت را کنار گذاشته و در حمایت از مداخله دولت در اقتصاد، به کرات قلم‌فرسایی کرده است: «در هر صنعتی، چنانچه دلایلی وجود داشته باشد که نشان دهد فعالیت آزادانه نفع شخصی، باعث می‌شود که منابع، متفاوت از شرایطی که در راستای منفعت ملی است، به کار گرفته شود، قطعاً و به صورت بدیهی، زمینه برای مداخله دولت برقرار است» (پیگو، ۱۹۳۲ (۲۰۱۷)، ص ۳۳۱).

۳. پیشینه پژوهش

در این قسمت به ادبیات متأخر پیرامون رابطه بین نفع شخصی و خیر جمعی خواهیم پرداخت. رونالد کوز (۱۹۱۰-۲۰۱۳) در تئوری خود بیان می‌کند که اگر حقوق مالکیت به خوبی تعریف شده باشد و هزینه‌های مبادله (هزینه‌های مذاکره، اجرا و غیره) ناچیز باشد، آنگاه کنشگران خصوصی می‌توانند برای حل و فصل اثرات خارجی و تخصیص منابع به طور مؤثر مذاکره کنند». در حقیقت تئوری کوز در تقابل با ایده پیگو، با پذیرفتن تعارض موضعی میان نفع شخصی و خیر جمعی به دنبال ارائه ایده جهت حل و فصل آن تعارض و با فرض عدم مداخله دولت است (Coase, 1960).

تئوری «چالش انتخاب عمومی» که توسط بوکانان و تولاک پایه‌گذاری شده به دنبال توسعه ابزارهای تحلیل اقتصادی برای بررسی رفتار سیاسی و تصمیم‌گیری در نهادهای عمومی است. این تئوری اساساً به مطالعه رفتار افراد و گروه‌ها در سیاست و دولت، با فرض این می‌پردازد که این افراد مانند بازار، در پی حداکثر کردن منافع شخصی خود در بستر دولت هستند. این تئوری بیان می‌کند که مانند بازار، دولت نیز دچار ناکارآمدی است و این گونه نیست که مداخله دولت بتواند تعارض میان نفع شخصی کنشگران خصوصی و خیر جمعی را برطرف کند. مکتب انتخاب عمومی به عدم تطابق بین انگیزه‌های فردی کنشگران دولتی و منافع اجتماعی اشاره می‌کند (Buchanan & Tullock, 1962).

مکتب حقوق و اقتصاد شیکاگو که بر پایه نظریه کوز بنا شده و مرهون اندیشه‌های میلتون فریدمن است با استفاده از ابزارهای تحلیل اقتصادی، به ویژه مدل رفتار مبتنی بر نفع شخصی، به تحلیل مسائل حقوقی می‌پردازد. این مکتب بر این باور است که نظام حقوقی، به ویژه حقوق عرفی، اغلب به طور خودکار و بدون دخالت دولت می‌تواند اثرات خارجی را مدیریت کرده و نتایج کارآمدی را تولید کند (Friedman, 1962).

اقتصاد رفتاری، شاخه جدیدی در دانش اقتصاد است که دیدگاه متفاوتی در مورد رابطه بین نفع شخصی و خیر جمعی ارائه می‌دهد. عمده نظریات متقدم، تحلیل خود را بر انسان عاقل نوعی بنا می‌کنند و فرض آن است که این انسان، همواره براساس یک روش مشخص و مبتنی بر نفع شخصی عمل می‌کند. چهارچوب نظری اقتصاد رفتاری که بر پایه آراء کانمن و تیلر توسعه پیدا کرده است با تأکید بر محدودیت‌های رفتاری انسان‌ها، مدل‌های متقدم و متأخر را به چالش می‌کشد و نشان می‌دهد که انسان‌ها همیشه به دنبال حداکثر کردن نفع شخصی خود به شیوه‌ای خودخواهانه نیستند. در بسیاری از موقعیت‌ها، رفتار افراد شامل ملاحظات اجتماعی و اخلاقی است. چهارچوب اقتصاد رفتاری، بسته به موقعیت‌های مختلف، هم رابطه مثبت و هم رابطه منفی میان نفع شخصی و خیر جمعی شناسایی کرده است (Kahneman, 2011; Thaler & Sunstein, 2008).

اقتصاد نورونی یک حوزه میان‌رشته‌ای است که از علوم اعصاب، روان‌شناسی و اقتصاد برای بررسی نحوه تصمیم‌گیری انسان‌ها استفاده می‌کند. این چهارچوب نظری بیان می‌کند که رابطه بین نفع شخصی و خیر جمعی یک تعامل پیچیده میان فرایندهای عصبی، احساسات و

هنجارهای اجتماعی است. درحالی‌که نفع شخصی توسط سیستم‌های پاداش و لذت در مغز هدایت می‌شود، خیر جمعی بر همدلی، کنترل شناختی و نواحی مرتبط با اخلاق و اجتماع متکی است. این حوزه تلاش می‌کند تا بفهمد چگونه این دو نیرو در مغز با یکدیگر تعامل دارند و در نهایت تصمیمات ما را شکل می‌دهند. اقتصاد نرونی تأکید دارد که تصمیم‌گیری درباره نفع شخصی یا خیر جمعی می‌تواند به شدت به نوع انتخاب بستگی داشته باشد. در انتخاب‌هایی که پیامدهای بلندمدت دارند، افراد تمایل بیشتری به انتخاب‌های همسو با خیر جمعی نشان می‌دهند؛ اما در انتخاب‌های فوری، سیستم‌های پاداش مغز تمایل به انتخاب همسو با نفع شخصی دارند (Zak, 2012).

۴. مبانی نظری پژوهش

پیش از ارائه نگاه بدیل در باب نسبت نفع شخصی و خیر جمعی لازم است سه مبانی نظری پژوهش را به شرح زیر بحث شود.

۴-۱. اصل نیاز

بشر همواره، نیازمند رفع حوائج و نیازهای خویش است. به مرور زمان و با گذر از زندگی سنتی به مدرن، نیازهای بشر به مرور، هم از نظر کمیت و هم از نظر کیفیت تکامل یافته است. انسان سنتی با مجموعه‌ای از حوائج اولیه نظیر خوراک، پوشاک، سرپناه و امثال آنها مواجه بود؛ اما انسان امروزی نه تنها، نیازهای اولیه خود را در ساختاری کاملاً جدید و متفاوت از رویه‌های سنتی ارضاء می‌کند؛ بلکه حوائجی کاملاً نوین دارد که حتی تصور آن برای انسان سنتی نیز ممکن نبود (کریمی و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۱۶۳-۱۷۱). نیاز به درمان‌های جسمی و روحی پیشرفته، نیاز به ارتباط از طریق شبکه جهانی اینترنت، نیاز به ابزارهای پرداخت جدید نظیر پرداخت‌های الکترونیک بانکی و رمزارزها و... مواردی مختصر از دریای حوائج انسان جدید است. حال سؤال این است که این نیازها چگونه و با تمسک به چه سازوکاری باید پاسخ داده شوند. آیا انسان امروزی می‌تواند به صورت مستقل و بدون برقراری روابط اجتماعی به رفع نیاز خویش پردازد؟ برای پاسخ به این سؤال، توضیح در مورد اصل دیگری تحت عنوان «اصل استخدام» ضروری است.

۴-۲. اصل استخدام (به کارگیری طرفینی)

همان‌طورکه گفته شد، انسان موجودی دارای مجموعه‌ای از حوائج است و این حوائج به مرور زمان گسترش یافته است. برای توضیح سازوکار پاسخ انسان به این حوائج، از دیدگاه علامه طباطبایی در این حوزه کمک می‌گیریم. ایشان معتقدند که رفع نیازهای انسان، مستلزم استخدام طرفینی (اصل استخدام) است؛ به طوری‌که هر انسان، برای رفع مجموعه حوائج خود، لزوماً باید دیگران را به خدمت درآورده و خود نیز به خدمت دیگران درآید. ایشان در مورد اصل استخدام این‌گونه توضیح می‌دهند که بشر در گستره تاریخ با استفاده از طبیعت، نیازهای خود را برطرف کرده است؛ به عبارت دیگر، طبیعت را برای رفع حوائج خود به استخدام گرفته است. حال سؤال این است که «اکنون آیا این موجود عجیب با نیروی اندیشه خود اگر با یک **همنوع خود** (انسان دیگر) روبه‌رو شود، به فکر استفاده از وجود او و از افعال او نخواهد افتاد؟ و در مورد هم‌نوعان خود استثناء قائل خواهد شد؟! بی‌شبهه چنین نیست؛ زیرا این خوی همگانی یا واگیردار را (که پیوسته دامن‌گیر افراد انسان می‌باشد) نمی‌توان غیرطبیعی شمرد و خواه‌ناخواه این روش مستند به طبیعت است» (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۲۰۶).

ایشان معتقدند که لازمه حتمی و قطعی استخدام طرفینی، **شکل‌گیری اجتماع** و اعتباریات مرتبط با آن نظیر ریاست، سلطنت، ملکیت و... است؛ اعتباریاتی که بدون وجود اجتماع، اساساً امکان تحقق ندارند. در نگاه ایشان، کنار هم قرار گرفتن انسان‌ها و تشکیل اجتماع، درواقع، برای این است که انسان می‌خواهد حاجت خویش را برطرف کند (همان، ص ۲۰۷)؛ از این رو، از نظر ایشان، «اصل استخدام» مقدم بر «اصل اجتماع» بوده و لازمه ضروری اصل استخدام، پیدایش اجتماع است. ایشان بیان می‌کنند: «ما می‌گوییم انسان با هدایت طبیعت و تکوین، پیوسته از همه، سود خود را می‌خواهد (اعتبار استخدام) و برای سود خود سود همه را می‌خواهد (اعتبار اجتماع) و برای سود همه، عدل اجتماعی را می‌خواهد (اعتبار حسن عدالت و قبح ظلم)» (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۲۰۹). پس تا اینجا مشخص شد که انسان:

۱. موجودی نیازمند است؛

۲. برای رفع نیازهای خود نمی‌تواند به صورت مستقل عمل کند؛ بنابراین برای رفع نیاز خود، طبیعت و هموعان را به استخدام خود درمی‌آورد؛

۳. به واسطه استخدام طرفینی، اجتماع شکل می‌گیرد. پس از بیان روند منطقی یادشده، این سؤال پیش می‌آید که در روند استخدام طرفینی، آیا این امکان وجود دارد که طبع فزون طلب انسان، مظاهری از زیر پا گذاشتن منافع دیگران (مصادیقی نظیر تعدی، ظلم، بهره‌کشی و استثمار) را پدید آورد. پاسخ مثبت است همان‌طور که علامه طباطبایی معتقدند: «گاهی یا بیشتر اوقات، اجتماع، از مجرای طبیعی خود منحرف شده و مبدل به یک توده هرج و مرج و سودبری و رنج‌کشی و بالاخره، بردگی و استثمار می‌شود». (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۲۰۶)؛ از این رو، تعارض منافع انسان‌ها در روند استخدام یکدیگر برای رفع نیازهای خود امری رایج بوده و اساساً نظریه‌های عدالت، در صدد پاسخ و رفع این نوع تعارضات هستند. در ادامه اصل تعارض منافع انسان‌ها در بهره‌مندی از مواهب به بحث گذاشته شده است.

۴-۳. اصل تعارض در بهره‌مندی از مواهب

تلاش بشر برای رفع نیازهای خود از طریق استخدام (به کارگیری) طبیعت و هموعان خود، همواره قرین سطحی از تعارض منافع بوده و خواهد بود. این گزاره چه به صورت شهودی چه به صورت تجربی قابل اثبات است. عدم تطابق خواسته‌های پایان‌ناپذیر انسان با مواهب محدود طبیعی و اجتماعی، تأییدی شهودی بر بروز تعارض منافع بین انسان‌ها و در نتیجه محرکی قدرتمند برای تلاش آنها در جهت دستیابی هر چه بیشتر به آن مواهب از طریق دستیابی به روش‌های مختلف (عمدتاً غیر عادلانه) است (عرب بافرانی، ۱۳۹۸). همچنین، بروز تنش بین انسان‌ها در گستره جغرافیایی و تاریخی، آن هم در ابعاد کوچک و بزرگ، مؤیدی تجربی بر وجود تعارض طرفینی منافع نوع بشر است (خیری دوست و همکاران، ۱۳۹۹). اختلاف نظر بر مالکیت زمینی ارزشمند بین دو یا چند ساکن محلی تا ادعای مالکیت منابع نفت و گاز توسط دو یا چند کشور و به تبع بروز تنش‌ها در سطح ملی، به ترتیب مثال‌هایی از تنش‌های جغرافیایی در ابعاد کوچک و بزرگ هستند.

همچنین به درازا کشیدن این تنش‌ها در گستره تاریخ و گاه بروز تنش‌های چنددهه‌ساله (اختلاف نظر، تنش و گاه جنگ‌های چندین ساله میان دو کشور بر سر تصاحب یک یا چند جزیره و با بر سر تعیین مرز آبی) نشان‌دهنده عمق تعارض منافع نوع بشر است. نتیجه بحث پیش‌گفته آن است که منافع افراد جامعه درهم‌تنیده است و در بسیاری از مواضع، تلاش انسان برای رفع حوائج خود و به بیان دقیق‌تر رفتار مبتنی بر نفع شخصی می‌تواند در تعارض و تراحم با نفع سایر افراد جامعه باشد.

۵. رابطه بین نفع شخصی و خیر عمومی در بونه نقد

پس از بحث در مورد سه اصل مهم و زیربنایی، به ارائه نظر بدیل در باب نسبت نفع شخصی و خیر جمعی، می‌پردازیم. شاید بتوان مهم‌ترین مشخصه زندگی اجتماعی را بروز تعارض منافع در عرصه تعاملات دانست. تنظیمات مربوط به شیوه حل و فصل کردن این تعارضات، موضوعی است که زندگی اجتماعی بشر را در هر زمان و مکانی متأثر کرده است. با ظهور انسان مدرن و تلاش برای اتکال بر تلاش‌ها و دانسته‌های خویش، بالتبع تنظیمات مربوط به شیوه مواجهه با تعارضات منافع در زندگی اجتماعی نیز تغییر می‌کند. علوم اجتماعی مدرن نیز در پی درک پاسخ به این تعارضات منافع در زندگی اجتماعی بشر است. به بیانی دقیق‌تر «اقتصاد و سیاست [به عنوان مصادیق بارز علوم اجتماعی مدرن] مهم‌ترین سازوکارهای حل مسئله در جامعه بشری‌اند» (آلموند، ۱۹۹۱، ص ۴۶۷؛ به نقل از رضایی و موحیدی بک‌نظر، ۱۳۹۹، ص ۱۵۷). اندیشمندان حوزه علوم اجتماعی و به‌طور خاص حوزه اقتصاد در دوره‌های مختلف با نگارش کتاب‌هایی تحت عنوان عمومی اقتصاد سیاسی و عناوین مشابه آن، در صدد رفع تعارض منافع انسان‌ها در عرصه‌های مختلف حیات جمعی بوده‌اند.

اگرچه در اقتصاد جدید این گونه ادعا می‌شود که اقتصاد اثباتی از اقتصاد هنجاری جداست و اینکه علم اقتصاد، متکفل شناخت «هست»‌های اقتصادی است نه «باید»‌های آن، باید گفت که این رویه تفاوت ماهوی با روش اندیشه‌ورزی اندیشمندانی نظیر آدام اسمیت، بنتهام، جان استوارت میل، سبجویک، کینز، پرتو و... دارد. به بیان روشن‌تر، اندیشمندان مطرح در قلمرو علوم اجتماعی از جمله دانش اقتصاد فارغ از اینکه متکی و متصف به چه مکتب و پارادایمی باشند، به دنبال رفع تعارض منافع انسان‌ها از طریق طراحی و ارائه

سازوکارهایی در جهت تنظیم، تدبیر و تمشیت زندگی اجتماعی و در قالب بهره‌مندی بایسته و عادلانه آحاد جامعه از موهبت‌ها و خیرات بوده‌اند. برای مثال، جان استوارت میل و پیروان وی از منظر نظریه اخلاقی «فایده‌گرایی / مطلوبیت‌گرایی» و هایک و هم‌کیشان وی از دریچه نظریه اخلاقی «اختیارگرایی» به دنبال طراحی شیوه خاص خود برای رفع تعارض منافع انسان‌ها بوده‌اند و براساس نظریه اخلاقی خاص خود و چهارچوب مفهومی مبتنی بر آن، مجموعه‌ای از سازوکارهای بهره‌مندی از مواهب را طراحی کرده‌اند (رضایی و موحدی بک نظر، ۱۳۹۹، ص ۱۶۲-۱۶۵).

ازاین‌رو، می‌توان نتیجه گرفت که تلاش اندیشمند در هر مکتب فکری برای رفع تعارض منافع انسان‌ها در عرصه تعاملات اجتماعی، قرین و همراه «طراحی سازوکارهای بایسته بهره‌مندی آحاد جامعه از مواهب (از جمله کالاها و خدمات) موجود در زندگی اجتماعی» بوده و خواهد بود؛ به‌دیگرسخن، ضرورت طراحی سازوکار بهره‌مندی آحاد جامعه از مواهب، بلافاصله پس از طرح بحث «تعارض منافع میان انسان‌ها» رخ‌نمایی می‌کند و اندیشمند به آن پاسخ می‌دهد. به‌طور مشابه و البته با نگاه از زاویه دیگر می‌توان گفت که یکی از ابزارهای اساسی اندیشمندان اقتصادی برای تفکر و ایده‌پردازی در باب «سازوکارهای بهره‌مندی آحاد جامعه از خیرات و مواهب (اعم از کالاها و خدمات)» همین نسبت «رفتار مبتنی بر نفع شخصی و نفع سایر آحاد جامعه» بوده است.

برای مثال، زمانی که آدام اسمیت بحث از قصاب و نانوا (و متعاقباً کالاهای خصوصی مرتبط با این مشاغل) به میان می‌آورد، به این نتیجه می‌رسد که چنانچه مدیریت شئون این‌گونه کالاها (چه کسی تولید کند؟ چه قدر تولید شود؟ چگونه معامله شود؟ و...) براساس نظام آزادی طبیعی (رفتار مبتنی بر نفع شخصی) انجام شود، بهترین عایدی برای کلیت جامعه پدید خواهد آمد. در طرف دیگر برای مثال، پیگو، نوعی از کالاها را معرفی می‌کند که تولید یا مصرف آنها قابلیت بیرونی‌سازی هزینه‌ها را دارد و در این موارد، فزونی منفعت خصوصی بر منفعت اجتماعی (در مورد اثرات خارجی منفی) باعث پیشی گرفتن تولید و مصرف این کالاها از مقدار بهینه اجتماعی می‌شود. به‌دیگرسخن، پیگو، به‌دلیل عدم همسویی رفتار مبتنی بر نفع شخصی و خیر جمعی در تولید و مصرف این کالاها، نظام آزادی طبیعی را سازوکاری مناسب برای مدیریت شئون این کالا نمی‌داند.

بنابراین، می‌توان ادعا کرد که اندیشمندان اقتصادی در روند طراحی سازوکارهای بهره‌مندی آحاد جامعه از خیرات و مواهب، همواره به موضوع «همسویی یا عدم همسویی نفع شخصی و خیر جمعی» نظر داشته‌اند؛ ازاین‌رو، می‌توان نتیجه گرفت که یکی از معیارهای اصلی اندیشمندان در طراحی سازوکار تخصیص منابع در هر حوزه (انواع مواهب و خیرات)، نگاه آنها به نسبت نفع شخصی و خیر جمعی در آن حوزه بوده است. مقدمات پیش‌گفته، یک دلالت مهم خواهد داشت: به نظر می‌آید حرکت پاندولی در حوزه اندیشه‌ورزی و سیاست‌گذاری نفع شخصی (نظام مبتنی بر آزادی طبیعی و بازارهای آزاد در یک سر طیف و قاعده‌گذاری‌های حداکثری و محدود کردن آزادی‌های طبیعی در سر دیگر طیف) و شکست‌های متعاقب آن تا حد زیادی ناشی از دو خطای راهبردی است:

خطای اول: اندیشمند تلاش می‌کند یک رابطه کلی و جهان‌شمول بین نفع شخصی و خیر جمعی برقرار کند؛ به‌گونه‌ای که این رابطه کلی، بتواند شامل انواع مختلف مواهب (اعم از کالاها و خدمات) شود. به‌عبارت‌دیگر، اندیشمند درصدد است در مورد انواع مختلف کالاها اعم از خصوصی و عمومی و همچنین مواهبی نظیر آموزش، بهداشت، منابع طبیعی، ذخایر زیرزمینی و... یک حکم کلی صادر کند مبنی بر اینکه رفتار مبتنی بر نفع شخصی چه نسبتی با منافع سایر آحاد جامعه دارد و اینکه آیا در نهایت به خیر جمعی منجر می‌شود یا نمی‌شود. ذکر این نکته ضروری است که چنانچه این اندیشمند، چند مورد استثناء بر قاعده کلی بیان کند (نظیر استثنائاتی که میل بر قاعده کلی لسه‌فر بیان کرد) باعث نمی‌شود که وی از دایره کلی‌نگری و جزم‌اندیشی خارج شود.

خطای دوم: دسته‌بندی‌های غیردقیق از مواهب و خیرات (به‌گونه‌ای که بسیاری از پیچیدگی‌ها و جزئیات مغفول می‌ماند)، اظهارنظر ضمنی در مورد نسبت «رفتار مبتنی بر نفع شخصی و نفع سایر آحاد جامعه» در مورد هر یک از دسته‌ها و در نهایت، طراحی سازوکار در مورد نحوه بهره‌مندی از آن قسم موهبت. توضیح اینکه در اقتصاد متعارف، دسته‌بندی مواهب براساس مشخصه رقابت‌پذیری و استثنایپذیری، تا حد زیادی پذیرفته شده است.

جدول ۱. ماتریس احصاء و طبقه‌بندی متعارف از کالاها در اقتصاد

استثناپذیری			
استثناپذیری	استثناپذیر	رقابت‌پذیر	رقابت‌پذیری
استثناپذیر	کالاهای خصوصی		
منابع با مالکیت مشاع	خودرو، مسکن، غذا، پوشاک و هر آنچه با بازار تولید می‌شود.	رقابت ناپذیر	
منابع طبیعی تجدیدپذیر و تجدیدنپذیر، حوزه‌های آب‌های زیرزمینی، دریاچه‌ها، جنگل‌ها، مراتع، معادن، مخازن نفت و گاز، زمین	کالاهای باشگاهی		
کالاهای عمومی	تئاتر، سینما، کلوپ‌های خصوصی، مراکز مراقبت از خردسالان و سالمندان، تلویزیون کابلی و ...		
صلح و امنیت یک اجتماع، دفاع ملی، آموزش و دانش، بهداشت، امر قضاوت، حفاظت در برابر آتش‌سوزی، پیش‌بینی‌های آب و هوایی و ...			

منبع: موحدی و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۹

در مورد جدول کلاسیک «دسته‌بندی مواهب براساس مشخصه رقابت‌پذیری و استثناپذیری» دو سؤال راهبردی مطرح می‌شود که پاسخ به آنها، زمینه‌ای برای ارائه نظر بدیل در باب نسبت نفع شخصی و خیر جمعی خواهد بود. حال سؤال آن است که آیا نسبت «رفتار مبتنی بر نفع شخصی و نفع سایر آحاد جامعه» در تمام موهبت‌های دسته‌بندی‌شده ذیل یکی از تقسیم‌های چهارگانه یادشده (برای مثال موهبت‌های ذیل «منابع با مالکیت مشاع») مشابه است؟ برای مثال، آیا می‌توان گفت که تمامی موهبت‌های دسته‌بندی‌شده ذیل «منابع با مالکیت مشاع» همجنس هستند و به تبع سازوکار بهره‌مندی از این قسم موهبت‌ها می‌تواند یکسان باشد؟ برای مثال آیا سازوکار بهره‌مندی از دریاچه برای ماهیگیری، می‌تواند مشابه سازوکار بهره‌مندی از منابع نفت و گاز باشد؟ یا مثلاً سازوکار بهره‌مندی آحاد جامعه از آموزش، می‌تواند مشابه سازوکار بهره‌مندی از امنیت باشد؟

۶. دلالت پژوهش؛ نسبت نفع شخصی و خیر جمعی به‌مثابه امری صفت‌پذیر نه مطلق

براساس نگاه مختار این پژوهش، اظهارنظر در مورد نسبت نفع شخصی و خیر جمعی باید به تناسب مواهب گوناگون، متفاوت باشد. به‌دیگرسخن، به محض طرح بحث در مورد نسبت «رفتار مبتنی بر نفع شخصی و نفع سایر آحاد جامعه» باید بلافاصله به مجموعه‌ای از سؤالات مهم پاسخ دهیم: در مورد کدام موهبت؟ در مورد کدام کالا؟ در مورد کدام خدمت؟ از این‌رو، می‌توان گفت که اظهارنظر در مورد نسبت نفع شخصی و خیر جمعی، امری صفت‌پذیر است نه مطلق؛ به‌طوری‌که ابتدا باید به تناسب هر حوزه، الف. کنشگران اصلی، ب. محدوده اعمال نفع شخصی در شرایط آزادی کامل و ج. گستردگی اثر اعمال نفع شخصی شناخته‌شده و سپس با مشخص شدن این ویژگی‌ها، نسبت نفع شخصی و خیر جمعی در آن حوزه بررسی شود.

به‌دیگرسخن، باید مؤثرترین واحد کنشگر شناخته شود و در گام دوم مشخص شود که این واحد کنشگر تا چه حد مبسوط‌الید است و در نهایت بررسی شود که دامنه و گستردگی اثر کنش آزادانه این واحد اقتصادی چه اندازه است. برای تقریب به ذهن می‌توان سه ویژگی فوق را برای دو کالای به‌ظاهر همجنس (دسته‌بندی‌شده ذیل یکی از تقسیمات چهارگانه کالایی) تشریح کرد. برای این منظور، ویژگی‌های سه‌گانه یادشده درباره دو موهبت «ماهیگیری در دریاچه» و «بهره‌برداری از منابع نفت و گاز» بررسی شده‌اند:

جدول ۲. ماهیگیری در دریاچه؛ مؤلفه و ویژگی‌های زیربنایی

کنشگر اصلی	- ماهیگیر محلی - با استفاده از ابزارهای ابتدایی و عدم نیاز به تکنولوژی خاص (قایق و تور) - سرمایه اولیه اندک
محدوده اعمال نفع شخصی در شرایط آزادی کامل	- زیرپا گذاشتن قواعد محلی و صید بی‌رویه
گستردگی اثر اعمال نفع شخصی	- از نظر بعد مکانی: صدمه به معیشت صیادان محلی - از نظر بعد زمانی: اختلال یک دوره‌ای در روند ماهیگیری

منبع: یافته‌های پژوهش

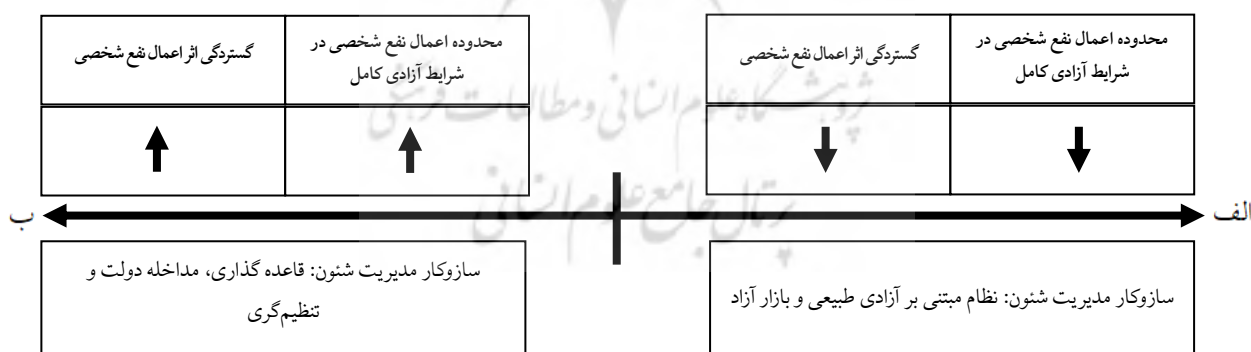
در مثال یادشده، به دلیل استفاده از ابزارهای ابتدایی، اطلاعات به صورت شفاف قابل دسترسی است و در نتیجه این امکان وجود دارد که سازوکار بهره‌مندی صیادان به صورت محلی طراحی شود و نیازی به مداخله دولت نباشد؛ چه بسا ورود دولت به این حوزه، باعث بروز نابسامانی خواهد شد.

جدول ۳. بهره‌برداری از منابع نفت و گاز؛ مؤلفه‌ها و ویژگی‌های زیربنایی

کنشگر اصلی	- شرکت متشکل از هیئت‌مدیره و سهامداران - با استفاده از ابزارهای فناورانه و نیاز به تکنولوژی بالا در حوزه اکتشاف، توسعه میدان، استخراج و... - سرمایه اولیه قابل توجه
محدوده اعمال نفع شخصی در شرایط آزادی کامل	- زیرپا گذاشتن قواعد تولید صیانتی - برداشت بی‌رویه و بدون توجه به ویژگی‌های میدان - خام‌فروشی حداکثری به جای ایجاد زنجیره ارزش در داخل کشور
گسترده‌گی اثر اعمال نفع شخصی	- از نظر بعد مکانی: صدمه به مخزن در پهنه جغرافیایی گسترده - از نظر بعد زمانی: کاهش حجم استخراج در بلندمدت و به تبع، از بین رفتن درآمدهای بین نسلی

منبع: یافته‌های پژوهش

برخلاف مثال اول، چنانچه بهره‌برداری از منابع نفت و گاز، تحت قواعد خاص قرار نگیرد و تدبیر شئون آن به صورت آزادانه و بدون هیچ قید و شرطی به بازار آزاد سپرده شود، به یقین پیامدهای جبران‌ناپذیری برای اقتصاد یک کشور یا حتی چند کشور به دنبال خواهد داشت. در نتیجه قاعده‌گذاری دولت در مورد این موهبت امری اجتناب‌ناپذیر است. غرض آنکه نگاه به دو موهبت «ماهگیری در دریاچه» و «بهره‌برداری از منابع نفت و گاز» از دریچه نسبت «رفتار مبتنی بر نفع شخصی و نفع سایر آحاد جامعه» واجد دلالت‌های مهمی در عرصه سیاست‌گذاری و قاعده‌گذاری است. پاسخ به سؤال در مورد نسبت «رفتار مبتنی بر نفع شخصی و نفع سایر آحاد جامعه» و به تبع، طراحی سازوکارهای مربوط به هر موهبت به ماهیت آن موهبت بستگی دارد؛ زیرا هر موهبتی، باید براساس ماهیت خاص خود، قاعده‌گذاری شود. براساس نتیجه‌گیری یادشده می‌توان سازوکار مدیریت شئون موهبت‌ها را در یک نگاه فازی به صورت زیر دسته‌بندی کرد:

شکل ۱: طیف سازوکارهای مدیریت شئون موهبت‌ها

منبع: یافته‌های پژوهش

توضیح شکل ۱. چنانچه دسته‌بندی جامع و مانعی از موهبت‌ها صورت گیرد، آنگاه می‌توان هر یک از آنها را در نقطه‌ای از طیف (فاصله نقطه الف تا ب) جایگذاری کرد. ملاک‌های جای‌گذاری هر موهبت در نقطه‌ای از طیف، عبارت‌اند از:

۱. محدوده اعمال نفع شخصی در شرایط آزادی کامل استفاده از آن موهبت؛

۲. گسترده‌گی اثر اعمال نفع شخصی در استفاده از موهبت مورد نظر.

در نقطه حدی سمت چپ طیف، موهبت‌هایی قرار می‌گیرند که چنانچه در مورد آنها، کنشگران کاملاً آزاد گذاشته شوند تبعات منفی سوءاستفاده از آن موهبت، در نسبت با سایر کنشگران بسیار سنگین است. بنابراین شئون چنین موهبت‌هایی (چه کسی آن موهبت را تولید کند، به چه میزان تولید کند، با چه قیمتی در اختیار مصرف‌کننده قرار گیرد، هر مصرف‌کننده، حق دارد به چه میزان از آن موهبت مصرف کند و ...) باید از طریق قاعده‌گذاری، مداخله دولت و تنظیم‌گری مورد تدبیر قرار گیرد. در مقابل، موهبت‌هایی که در طرف راست طیف قرار می‌گیرند، مواردی هستند که مداخله دولت و قاعده‌گذاری در مورد نحوه استفاده از آنها، نابسامانی‌های جدی به بار می‌آورد و چنانچه کنشگران، در تولید، مصرف و توزیع این موهبت‌ها، کاملاً آزاد گذاشته شوند (تدبیر این موهبت‌ها به بازار آزاد و «قانون عرضه و تقاضا»ی آن سپرده شود) بهترین نتیجه از حیث کارآمدی و بهینگی حاصل خواهد شد.

۷. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این پژوهش، ابتدا سیر تطور اندیشه «نسبیت منافع فرد و منافع جامعه» در گستره تاریخ دانش اقتصاد بررسی شد. کفایت نفع شخصی در تحقق خیر جمعی یکی از مفروضات پارادایم اقتصاد متعارف است. با گذشت زمان و به فراخور تحولات اقتصادی، این فرض در مواضعی زیر سؤال رفت؛ در این راستا موضوع مداخله دولت برای رفع نواقص بازار در قرن نوزدهم نخستین بار توسط میل (۱۹۰۹) و دیگران مطرح شد. همچنین، استفاده از کلیدواژه شکست بازار در قرن بیستم از سوی اقتصاددانان جریان متعارف نظیر پیگو (۱۹۳۴)، کوز (۱۹۶۰)، سامونلسون (۱۹۵۳) و دیگران از این جهت صورت گرفت که براساس مشاهدات و تجربه، مکانیسم بازار و اصل «کفایت پیگیری نفع شخصی در تحقق خیر جمعی» جهان‌شمولی خود را از دست داده بود. در مقابل، تعداد قابل‌توجهی از اندیشمندان متقدم، بر این باور بودند که میدان دادن و وجیه شمردن پیگیری نفع شخصی در عرصه حیات اجتماعی، نه تنها کارآمد نیست؛ بلکه ویرانی اندیشه و واقعیت اقتصادی را به دنبال خواهد داشت. به صورت کلی، در گستره دانش اقتصاد، شاهد یک حرکت پاندولی بیان دو جریان اصلی در اظهارنظر در مورد رابطه نفع شخصی و خیر جمعی هستیم. گروهی که دو مؤلفه یادشده را هم‌جهت می‌دانند و گروه دیگری که آن دو را غیر هم‌جهت تلقی می‌کنند. رویکرد بدیل پژوهش حاضر آن است که اظهارنظر در مورد نسبت نفع شخصی و خیر جمعی باید به تناسب مواهب گوناگون، متفاوت باشد. به دیگر سخن، به محض طرح بحث در مورد نسبت «رفتار مبتنی بر نفع شخصی و نفع سایر آحاد جامعه» باید به این سؤال مهم پاسخ داد: در مورد کدام موهبت، کالا یا خدمت؟ از این رو، می‌توان گفت که اظهارنظر در مورد نسبت نفع شخصی و خیر جمعی، امری صفت‌پذیر است نه مطلق. برای پاسخ به این سؤال مورد هر کالا یا خدمت، ابتدا باید:

الف) کنشگران اصلی؛

ب) محدوده اعمال نفع شخصی در شرایط آزادی کامل؛

ج) گستردگی اثر اعمال نفع شخصی شناخته شود و سپس با مشخص شدن این ویژگی‌ها، نسبت نفع شخصی و خیر جمعی در آن حوزه بررسی شود. به دیگر سخن، باید مؤثرترین واحد کنشگر شناخته شود، در گام دوم مشخص شود که این واحد کنشگر تا چه حد مبسوط‌الید است و سرانجام بررسی شود دامنه و گستردگی اثر کنش آزادانه این واحد اقتصادی چه اندازه است.

منابع

۱. خیری‌دوست لنگرودی، زهرا؛ مؤمنی، فرشاد و امیر خادم علیزاده. (۱۳۹۹). «تأثیر و اهمیت فرهنگ در مکاتب نئوکلاسیک و نهادگرایی جدید». نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۹(۳۲): ۷۷-۵۳.
۲. رضایی، محمدجواد و مهدی موحدی بک‌نظر. (۱۳۹۹). «روایتی عدالت بنیان از اقتصاد «اثباتی»؛ تقریری از کارکرد علم اقتصاد و نسبت آن با علم اقتصاد اسلامی». مطالعات اقتصاد اسلامی، ۱۳(۱ و پیاپی ۲۵): ۱۵۵-۱۸۰.
۳. طباطبائی، سیدمحمدحسین. (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، جلد ۸، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۴. عرب بافرانی، بهنام؛ موسایی، میثم و علی اصغر هادوی‌نیا. (۱۳۹۸). «کارکرد نظام انگیزشی مستخرج از الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در اقتصاد فرهنگ». نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۸(۲۸): ۲۸۷-۳۱۳.
۵. کریمی، علی‌اکبر؛ میرمعزی، سیدحسین و سیدرضا حسینی. (۱۳۹۸). «بررسی تطبیقی شاخصه‌های مصرف‌گرایی غربی و الگوی اسلامی مصرف». اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۸(۲۶): ۱۵۱-۱۷۷.
۶. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۷). اصول فلسفه و روش رئالیسم. جلد ۲، تهران: صدرا.
۷. موحدی، مهدی؛ نعمتی، محمد و محمدجواد رضایی. (۱۳۹۷). «فقه تعاملات اجتماعی»؛ یا نگاهی نوبه روش، هدف و گستره موضوعی اقتصاد اسلامی در تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.
۸. مؤمنی، فرشاد؛ پاداش، حمید؛ خادم علیزاده، امیر و رامینه سلیمانزاده. (۱۳۹۹). «واکاوی نسبت بین نشانه‌شناسی و توسعه در چارچوب عقاید مکتب نهادگرایی». پژوهشنامه اقتصادی، ۲۰(۷۷): ۱۸۹-۱۳۶.

References

9. Arabbafrani, B., Musai, M., Hadavinia, A. (2019). Amalkard-e Nezam-e Engezāshi az Model-e Eslami-ye Irāni-ye Pishraft dar Eqtesād-e Farhangi. Majallah-ye Eqtesād-e Eslami va Bānkāri (*The Functioning of the Motivational System Extracted from the Iranian Islamic Model of Progress in Cultural Economy*). *Islamic Economics and Banking Journal*, *8*(28), 287–313. [In Persian].
10. Backhouse, R. E., & Medema, S. G. (2008). Laissez-faire, Economists and. In *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Palgrave Macmillan, London.
11. Buchanan, J. M., & Tullock, G. (1962). *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*.
12. Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, *3*, 1–44.
13. Dahrendorf, R. (2008). Liberalism and Economics. In *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Palgrave Macmillan, London.
14. Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom: The Relation Between Economic Freedom and Political Freedom*.
15. Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*, *162*(3859), 1243–1248.
16. Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux.
17. Karimi, A. A., Mirmoezi, S. H., & Hosseini, S. R. (2019). Barrasi-ye Tatbighi-ye Vizhegihā-ye Masrafgerāyi-ye Gharbi va Model-e Masraf-e Eslami. Majallah-ye Eqtesād-e Eslami va Bānkāri (*A Comparative Study of the Characteristics of Western Consumerism and the Islamic Consumption Model*). *Journal of Islamic Economics and Banking*, *8*(26), 151–177. [In Persian].
18. Keynes, J. M. (1924). Alfred Marshall, 1842–1924. *The Economic Journal*, *34*(135), 311–372.

19. Keynes, J. M. (1939). Preface to the French Edition of the General Theory. *The Collected Writings*, *7*.
20. Keynes, J. M. (2010 [1926]). The End of Laissez-Faire. In *Essays in Persuasion* (pp. 272–294). Palgrave Macmillan.
21. Keynes, J. M. (2018 [1936]). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. Springer.
22. Kheiridoost Langaroodi, Z., Momeni, F., & Khadem Alizadeh, A. (2020). Tasir-e Nāhādihā-ye Ghayr-e Rasmi bar Towse'eh-ye Eqtesādi (The Effect of Informal Institutions on Economic Development). *Economics and Banking Journal*, *9*(32), 53–77. [In Persian].
15. Marshall, A. (1920). *Industry and Trade*.
16. Medema, S. G. (2009). *The Hesitant Hand: Taming Self-Interest in the History of Economic Ideas*. Princeton University Press.
17. Mill, J. S. (1909 [1871]). *Principles of Political Economy* (7th ed.). Longmans.
18. Mill, J. S. (1874). *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*. JW Parker.
19. Mill, J. S. (1992 [1859]). *On Liberty*. Classics of Liberty Library.
20. Momeni, F., Padash, H., Khadem Alizadeh, A., & Soleimanzadeh, R. (2019). Tahlil-e Rabeteh-ye Semiotik va Towse'eh dar Chārchub-e Andishehā-ye Maktab-e Sākhātārgerāyi (Analysis of the Relationship between Semiotics and Development Within the Framework of the Ideas of the Institutional School). *Economic Research Journal*, *20*(77), 136–189. [In Persian].
21. Motahari, M. (1998). Osul-e Falsafeh va Ravesh-e Realism (*Principles of Philosophy and the Method of Realism*) (Vol. 2). Sadra. [In Persian].
22. Movahedi, M., Nemati, M., & Rezaei, M. J. (2018). Fiqh-e Ravābet-e Ejtemā'i; yā Negāhi-e Jadid be Ravesh, Hadaf va Hozeye-ye Mozu'i-ye Eqtesād-e Eslami dar Tarb-e Model-e Eslami-ye Irāni-ye Pishraft (*Jurisprudence of Social Interactions; or a New Look at the Method, Purpose, and Thematic Scope of Islamic Economics in the Formulation of the Iranian Islamic Model of Progress*). *Seventh Conference on the Iranian Islamic Model of Progress*, 1–20. [In Persian].
23. Pigou, A. (2017). *The Economics of Welfare*. Routledge.
24. Rezaei, M. J., & Movahedi Baknazar, M. (2020). Tafsir-e Edālat-Mabnā-ye 'Positiv' dar Eqtesād; Towsifi az Kārkard-e Eqtesād va Rabeteh-ye ān bā Eqtesād-e Eslami (A Justice-Based Interpretation of 'Positive' Economics; An Exposition of the Function of Economics and Its Relation to Islamic Economics). *Journal of Islamic Economics*, *13*(1), 155–180. [In Persian].
25. Sidgwick, H. (1901). *The Principles of Political Economy* (Vol. 132). Kraus Reprint.
26. Smith, A. (1977). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. University of Chicago Press.
27. Tabatabaei, S. M. H. (1995). *Tafsir al-Mizan* (Vol. 8, S. M. B. Mousavi Hamedani, Trans.). Islamic Publications Office. [In Persian].
28. Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving Decisions about Health*. Yale University Press.
29. Zak, P. J. (2012). *The Moral Molecule: The Source of Love and Prosperity*. Penguin Group USA.
30. Whittaker, R. H. (1975). *Communities and Ecosystems* (2nd ed.). MacMillan Publishing.